

SUSAN SONTAG

BOLEZEN KOT METAFORA

prevedla Seta Knop

VSEBINA

BOLEZEN KOT METAFORA

Prvo poglavje	13
Drugo poglavje	16
Tretje poglavje	24
Četrto poglavje	29
Peto poglavje	36
Šesto poglavje	40
Sedmo poglavje	45
Osmo poglavje	50
Deveto poglavje	60

AIDS IN NJEGOVE METAFORE

Prvo poglavje	73
Drugo poglavje	81
Tretje poglavje	87
Četrto poglavje	96
Peto poglavje	101
Šesto poglavje	112
Sedmo poglavje	120
Osmo poglavje	127

Seta Knop

Med antikvarnostjo in vizionarstvom	141
-------------------------------------	-----

BOLEZEN KOT METAFORA

Bolezen je temna plat življenja, bolj nadležno državljanstvo. Vsakdo že ob rojstvu prejme dvojno državljanstvo, v kraljestvu zdravih in v kraljestvu bolnih. Čeprav vsi raje uporabljamo le dobri potni list, je vsak od nas prej ali slej primoran, da se – vsaj za krajši čas – identificira kot državljan tistega drugega kraljestva.

Ne želim opisovati tega, kaj resnično pomeni emigrirati v kraljestvo bolnih in tam živeti, ampak kakšne so kaznovalne in sentimentalne fantazije, ki so si jih izmislili o tem; ne gre mi za resnično geografijo, ampak za stereotipe nacionalnega značaja. Moja tema ni fizična bolezen sama, temveč uporaba bolezni kot figure ali metafore. Pokazati skušam, da bolezen ni metafora in da je najbolj pošten način gledanja na bolezen – in najbolj zdrav način, kako biti bolan – tisti, ki je najbolj očiščen metaforičnega mišljenja in najbolj odporen nanj. Vendar pa je v kraljestvu bolnih skoraj nemogoče bivati, ne da bi na nas vplivale temačne metafore, s katerimi je poseljeno. To raziskavo posvečam razjasnitvi teh metafor in osvoboditvi od njih.

PRVO POGlavJE

Dve boleznima sta na podoben in spektakularen način obremenjeni s pritiskom metafore: tuberkuloza in rak.

13

Fantazije, ki jih je v prejšnjem stoletju navdihnila tuberkuloza in jih zdaj navdihuje rak, so odziv na neukrotljivo in muhasto – se pravi: nerazumljeno – bolezen v času, ko je bila glavna premisa medicine ta, da je vse bolezni mogoče ozdraviti. Takšna bolezen je po definiciji skrivnostna. Dokler njenega vzroka niso razumeli in so prizadevanja zdravnikov ostala neučinkovita, je veljala tuberkuloza za zahrbtno, neizprosno kradljivko življenj. Danes je bolezen, ki ne potrka, preden vstopi, rak – rak je prevzel vlogo bolezni, ki jo doživljamo kot brezobzirno, skrivno invazijo; vlogo, ki jo bo ohranil, dokler ne bo nekega dne njegova etiologija postala tako jasna in njegovo zdravljenje tako učinkovito kot pri tuberkulozi.

Čeprav na to, kako mistificiramo bolezen, vpliva novo obzorje pričakovanj, vzbuja bolezen sama (nekoč tuberkuloza, danes rak) povsem staromodne strahove. Vsako bolezen, ki velja za skrivnost in ki vzbuja hud strah, občutimo kot moralno – če ne tudi dobesedno – kužno. Tako se presenetljivo veliko ljudi, ki imajo raka, znajde v položaju, ko se jim sorodniki in prijatelji izogibajo, člani njihovega gospodinjstva pa jih podvržejo postopkom dekontaminacije, kot da bi bil rak, tako kot tuberkuloza, nalezljiva bolezen. Stik z nekom, ki ga je prizadela bolezen, v kateri vidimo skrivnostno zlohotnost, neizogibno občutimo kot prestop; še huje, kot prekršitev tabuja. Že sama imena takih bolezni naj bi imela magično moč. V Stendhalovem romanu *Armance* (1827) mati glavnega junaka noče izreči besede »tuberkuloza«, iz strahu, da ne bi s tem, ko bi jo izgovorila, pospešila potek bolezni svojega sina. Nevrolog in psihiater Karl Menninger je v knjigi *Življenjsko ravnanje* (*The Vital Balance*) poročal, da je menda »že sama beseda ‚rak‘ ubila nekatere

paciente, ki sicer ne bi (tako hitro) podlegli zločesti bolezni, za katero trpijo«. Ta opazka podpira antiintelektualne mantre in površno sočutje, ki vse preveč prevladujejo v sodobni medicini in psihiatriji. »Pacienti, ki prihajajo k nam po nasvet zaradi svojega trpljenja, stiske in nemoči,« nadaljuje, »so z vso pravico ogorčeni, če se jim prilepi ta pogubna etiketa.« Doktor Menninger priporoča zdravnikom, naj na splošno opustijo »imena« in »oznake« (»naša naloga je tem ljudem pomagati, ne pa jih še bolj prizadeti«) – kar bi dejansko pomenilo okrepitev skrivnostnosti in zdravniškega paternalizma. Pejorativno ali pogubno ni imenovanje bolezni kot tako, temveč ime »rak«. Dokler velja neka bolezen za zlega, nepremagljivega plenilca, ne le za bolezen, bo večino ljudi, ki imajo raka, dejansko demoraliziralo, ko bodo izvedeli za svojo diagnozo. Toda rešitev bržkone ni v tem, da rakavim pacientom nehamo govoriti resnico, ampak da spremenimo pojmovanje te bolezni, jo demitiziramo.

Ko je bila pred ne takoavnimi desetletji diagnoza, da ima nekdo tuberkulozo, enaka smrtni obsodbi – tako kot v ljudski domišljiji danes rak pomeni smrt –, je bilo običajno, da so pred tuberkuloznimi bolniki skrivali resnico o njihovi bolezni, po njihovi smrti pa so jo prikrivali tudi njihovim otrokom. »Seveda ne izvem čisto nič določnega,« piše Kafka aprila 1924 prijatelju iz sanatorija, kjer je dva meseca pozneje umrl, »kajti ko je govor o tuberkulozi grla, [...] začne vsakdo govoriti oprezno, izmikajoče se in odrevenelo.« Rak se običajno prikriva še bolj zagrizeno. V Franciji in Italiji še zdaj velja pravilo, da povedo zdravniki diagnozo raka pacientovi družini, ne pa njemu samemu; zdravniki menijo, da lahko resnico prenesejo le izjemno zreli in inteligentni pacienti. (Vodilni francoski onkolog mi je povedal, da manj kot desetina njegovih pacientov ve, da ima raka.) V Ameriki – deloma zato, ker se zdravniki bojijo tožb zaradi malomarnosti – so do pacientov veliko bolj iskreni, toda največja ameriška onkološka klinika pošilja ambulantnim pacientom rutinska sporočila in račune v ovojnicah, ki ne razkrivajo pošiljatelja, saj domnevajo, da njihove družine morda ne vedo za bolezen. Če dobi kdo raka, je lahko to škandal, ki utegne ogroziti njegovo ljubezensko življenje, možnost napredovanja in celo službo, zato se bolniki, ki vedo za svojo bolezen, o njej pogosto izražajo karseda sramežljivo ali jo celo

popolnoma zamolčijo. Zvezni zakon o svobodi informacij iz leta 1966 navaja »zdravljenje raka« v klavzuli, ki iz razkrivanja izvzema dejstva, katerih razkritje »bi bilo neupravičen poseg v človekovo zasebnost«. To je edina bolezen, ki je omenjena v njem.

Vse to laganje rakavim bolnikom (pa tudi laganje njih samih) nam kaže, koliko težje se je v naprednih industrijskih družbah sprijazniti s smrtjo. Ker je smrt danes žaljivo nesmiseln dogodek, doživljajo ljudje bolezen, ki na splošno velja za sinonim za smrt, kot nekaj, kar je treba skrivati. Taktika okolišanja o naravi bolezni pri rakavih bolnikih je odsev prepričanja, da je umirajočim ljudem najbolje prihraniti novico, da umirajo, in da je dobra smrt nenadna: še najbolje je, če se zgodi, ko smo nezavestni ali ko spimo. Toda moderno zanikanje smrti ne razloži razsežnosti tega laganja in želje, da bi nam lagali; ne dotakne se našega najglobljega strahu. Nekdo, ki je imel srčni infarkt, bo v nekaj letih vsaj tako verjetno umrl zaradi vnovične kapi, kakor bo nekdo, ki je zbolel za rakom, umrl zaradi raka. Toda nihče ne razmišlja o tem, da bi pred srčnim bolnikom skrival resnico: v srčnem napadu ni nič sramotnega. Rakavim bolnikom ne lažejo le zato, ker ta bolezen pomeni (ali naj bi pomenila) smrtno obsodbo, ampak zato, ker velja za obsceno – v izvirnem pomenu te besede: zloveščo, gnusno, čutom odvratno. Srčna bolezen nakazuje na šibkost, nadlogo, mehanično okvaro; v njej ni niti kančka sramote, niti kančka tabuja, ki je nekoč obdajal ljudi, ki jih je prizadela tuberkuloza, in ki še danes obdaja tiste, ki imajo raka. Metafore, ki jih pripisujemo tuberkulozi in raku, nakazujejo življenjske procese, ki se nas posebej dotikajo in so posebno grozljivi.

DRUGO POGLAVJE

16

Metaforične rabe tuberkuloze in raka se večino svoje zgodovine križajo in prekrivajo. *Oxford English Dictionary* beleži, da je bila »jetika« (consumption) kot sinonim za pljučno tuberkulozo v rabi že leta 1398.¹ (John Trevisa: »Ko se kri razredči, sledita jetika in hiranje.«) Toda pojem jetike odmeva tudi v predmodernem razumevanju raka. *Oxford English Dictionary* navaja kot zgodnjo figurativno definicijo raka: »Vse, kar razjeda, uničuje, razkraja in izjeda potihoma in na skrivaj.« (Thomas Paynell leta 1528: »Rak je ognjok melanholije, ki poje dele telesa.«) Po najzgodnejši dobesedni definiciji je rak izrastlina, bula, izboklina, in ime bolezni – iz grškega karkínos in latinskega cancer, kar oboje pomeni rak – je po Galeonu navdihnila podobnost med nabrekliimi žilami površinskega tumorja in račjimi nogami, ne pa, kot mislijo mnogi ljudje, ker se metastaze plazijo in gomazijo kot rak. Toda etimologija kaže, da so imeli tudi tuberkulozo nekoč za vrsto nepravilnega izrastka: beseda tuberkuloza – iz latinskega tuberculum, pomanjševalnice od tuber, bula, oteklina – pomeni bolezensko zatrdlino, izboklino, nabrekliino ali izrastlino.² Rudolf Virchow, ki je leta 1850 utemeljil znanost celične patologije, je imel tuberkel za tumor.

1 Godefroyjev *Dictionnaire de l'ancienne langue française* navaja Pratiqum Bernarda de Gordona (1945): »Tisis, c'est ung ulcer de polmon qui consume tout le corps.« [»Jetika, to je čir na pljučih, ki izjeda celotno telo.« – Op. prev. – V slovenščini je še bolj zastarel izraz za tuberkulozo sušica.]

2 Enako etimologijo navajajo standardni francoski slovarji. Besedo la tubercule je v 16. stoletju vpeljal Ambroise Paré iz latinskega tuberculum, v pomenu petite bosse (majhna izboklina). Diderotova Enciklopedija iz leta 1765 navaja pod geslom tuberkuloza definicijo, ki jo v svojem delu *Phthisiologia* (1689) podaja angleški zdravnik Richard Morton: »Des petits tumeurs qui paraissent sur la surface du corps.« [»Majhni tumorji, ki se pojavljajo na površini kože.« – Op. prev.] V francoščini so vse majhne površinske tumorje nekoč imenovali tubercules (tuberkli); beseda se je zožila na to, kar danes poznamo kot tuberkulozo, šele po Kochovem odkritju bacila tuberkuloze.

Tako je bila od pozne antike pa do nedavnega tuberkuloza – tipološko – rak. Rak pa je veljal, tako kot tuberkuloza, za proces, ki razjeda telo. Moderna pojmovanja teh dveh bolezni so se lahko razvila šele po pojavu celične patologije. Le z mikroskopom je bilo mogoče doumeti posebnost raka kot vrste celične dejavnosti in razumeti, da bolezen nima vedno nujno oblike zunanjega ali celo otipljivega tumorja. (Pred sredino 19. stoletja nihče ni mogel identificirati levkemije kot oblike raka.) In raka ni bilo mogoče dokončno ločiti od tuberkuloze vse do leta 1882, ko so odkrili, da gre pri tuberkulozi za bakterijsko okužbo. Šele taki napredki v medicinskem mišljenju so omogočili, da sta se glavni metafori teh dveh bolezni resnično ločili druga od druge in si postali večinoma celo nasprotujoči. Šele tedaj se je lahko začela oblikovati moderna fantazijska predstava o raku – predstava, ki je od dvajsetih let 19. stoletja podedovala večino problemov, ki so jih dramatizirale fantazijske predstave o tuberkulozi, le da so ti dve bolezni in njune simptome zdaj pojmovali na povsem različne, skoraj nasprotni načine.

17

Tuberkuloza velja za bolezen enega organa, pljuč, rak pa za bolezen, ki se lahko pojavi v kateremkoli organu in lahko doseže celotno telo.

Tuberkuloza velja za bolezen izrazitih nasprotij: bledica se izmenjuje z rdečico, hiperaktivnost z onemoglostjo. Sunkovit potek bolezni ponazarja tisto, kar velja za prototipski simptom tuberkuloze: kašljanje. Bolnika napade kašelj, potem poneha; spet pride do sape in diha normalno, nato začne vnovič kašljati. Rak je bolezen rasti (včasih vidne, večinoma pa skrite v notranjosti telesa), abnormalne, navsezadnje smrtonosne rasti, ki je izmerljiva, nenehna in stanovitna. Čeprav lahko nastopijo obdobja, ko se rast tumorja zaustavi (remisija), rak ne spodbuja paradoksalnih vedenjskih obratov – mrzlične dejavnosti, strastne resignacije –, ki naj bi bili značilni za tuberkulozo. Tuberkulozni bolnik je bled le nekaj časa; bledica rakavega bolnika se ne spreminja.

Tuberkuloza naredi telo prozorno. Rentgenski žarki, standardno diagnostično orodje, človeku omogočijo, da – pogosto prvič – vidi notranjost svojega telesa; da postane sam sebi prozoren. Medtem ko tuberkuloza od nekdaj velja za bolezen, ki ima veliko vidnih simptomov (postopno hiranje, kašljanje, onemoglost, vročica) in jo je mogoče

odkriti nenadoma in dramatično (kri na robčku), so glavni simptomi raka praviloma nevidni – do zadnjega stadija, ko je že prepozno. Bolezen, ki jo pogosto odkrijejo po naključju ali med rutinskim zdravniškim pregledom, je lahko že zelo napredovala, ne da bi kazala kakšne upoštevanja vredne simptome. Človek ima neprozorno telo, ki ga mora peljati k specialistu, da bi izvedel, ali je v njem rak. Česar bolnik ne more zaznati, bo specialist določil z analizo tkiva, ki ga bo vzel iz telesa. Tuberkulozni bolniki lahko vidijo svoje rentgenske posnetke ali jih imajo celo pri sebi; pacienti v sanatoriju v Čarobni gori jih nosijo naokrog v prsnih žepih. Rakavi bolniki si ne ogledujejo svojih biopsij.

Za tuberkulozo je veljalo – in še vedno velja –, da spodbuja napade evforije, povečanega apetita, okrepljenega spolnega poželenja. Del režima za paciente v Čarobni gori je drugi zajtrk, ki ga pojedjo z užitkom. Rak naj bi ohromil vitalnost, naredil iz hranjenja tlako, omrtvil poželenje. V tem, da ima človek tuberkulozo, naj bi bilo nekaj podobnega afrodizijaku, kar mu daje posebno moč zapeljevanja. Rak, nasprotno, naj bi človeka deseksualiziral. Toda za tuberkulozo je značilno, da so mnogi od njenih simptomov varljivi – živahnost, ki izvira iz izčrpanosti, rožnata lica, ki so videti kot znamenje zdravja, a prihajajo od vročice –, in porast vitalnosti je lahko znamenje bližajoče se smrti. (Takšni izlivi energije so običajno samouničevalni in so lahko pogubni tudi za druge; spomnimo se Doca Hollidaya, legendarnega tuberkuloznega revolveraša Divjega zahoda, ki ga razdiralni učinki njegove bolezni osvobodijo vseh moralnih zadržkov.) Rak pozna le resnične simptome.

Tuberkuloza je razkroj, vročičnost, dematerializacija; je bolezen tekočin – telo se spreminja v sluz, izpljunek in na koncu kri – in zraka, potrebe po boljšem zraku. Rak je degeneracija, telesno tkivo se spremeni v nekaj trdega. Alice James leto dni, preden je umrla zaradi raka (1892), v dnevniku govori o »tej grozljivi granitni gmoti v mojih prsih«. Toda ta bula je živa, je zarodek s svojo lastno voljo. V geslu, napisanem okoli leta 1798 za svoj enciklopedični projekt, Novalis definira raka, skupaj z gangreno, kot »polnopravnega parazita – raste, je spočet, spočenja, ima svojo strukturo, izloča, se prehranjuje«. Rak je demonična nosečnost. Sveti Hieronim je verjetno mislil na raka, ko je zapisal: »Tisti tam s svo-

jim nabreklih trebuhom je noseč z lastno smrtjo» (*Alius tumenti aqualiculo mortem parturit*). Čeprav med potekom obeh bolezni bolnik hujša, velja izguba teže zaradi tuberkuloze za nekaj povsem drugačnega od izgube teže zaradi raka. Tuberkuloza človeka »razje«, v njej izgori. Pri raku bolnika »napadejo« tuje celice, ki se množijo in povzročijo usihanje ali zastoj telesnih funkcij. Rakavi bolnik se »izsuši« (po besedah Alice James) ali se »skrči« (po besedah Wilhelma Reicha).

Tuberkuloza je bolezen, povezana s časom: življenje pospeši, ga obžari, ga poduhovi. Tako v angleščini kot francoščini jetika »galopira«. Rak ima stadije, ne pa enakomerno hojo, in se (nazadnje) konča s »terminalnim« stadijem. Rak deluje počasi, zahrbtno; običajni evfemizem v osmrtnicah je, da je nekdo »umrl po dolgi in hudi bolezni«. Raka vedno opisujejo kot počasno bolezen in kot takšen je bil prvič uporabljen tudi metaforično. »Njihova beseda se plazi kakor rak,« je zapisal Wyclif leta 1382 (ko je prevajal Drugo pismo apostola Pavla Timoteju, 2:17)³ in med najzgodnejšimi figurativnimi rabami raka sta rak kot metafora za »brezdelje« in »lenobnost«.⁴ V metaforičnem pogledu rak ni toliko bolezen, povezana s časom, kot je bolezen ali patologija prostora. Njene poglavitne metafore se nanašajo na topografijo (rak se »širi« ali »množi« ali »razseje«; tumorje kirurško »izrežejo«) in njegova najbolj strašljiva posledica, če izvzamemo smrt, je pohabljenje ali amputacija dela telesa.

Tuberkulozo si pogosto predstavljajo kot bolezen, povezano z revščino ali pomanjkanjem – s tankimi oblačili, mršavimi telesi, neogrevanimi sobami, slabo higieno, nezadostno hrano. Ni nujno, da je revščina tako dobesedna kot v Mimini podstrešni sobici v operi *La bohème*; tuberkulozna Marguerite Gautier v *Dami s kamelijami* živi v razkošju, toda globoko v sebi je sirota. Rak je, nasprotno, bolezen srednjega sloja, povezana z obiljem, s čezmernostjo. Bogate dežele imajo najvišjo stopnjo raka, naraščanje bolezni pa naj bi bilo vsaj deloma rezultat prehrane,

3 V standardnem slovenskem prevodu: »In njihov nauk se bo razpasel kakor gangrena.« – Op. prev.

4 Po *Oxford English Dictionary*, ki navaja zgodnjo figurativno rabo raka (*canker*): »ta kužni in karseda nalezljivi rak, brezdelje« (T. Palfreyman, 1564). O raku, zapisanem kot *cancer* (ki je okoli leta 1700 nadomestil prvotni *canker*), pa je rečeno: »Lenobnost je rak, ki použiva čas, v katerem bi se morali knezi posvečati bolj vzvišenim rečem.« (Edmund Ken, 1711)

ki ima veliko maščob in beljakovin, ter strupenih izparin industrijske ekonomije, ki ustvarja to obilje. Zdravljenje tuberkuloze je povezano s spodbujanjem apetita, zdravljenje raka s slabostjo in izgubo apetita. Podhranjeni se hranijo – žal zaman. Preobjedeni ne morejo jesti.

Nekoč so mislili, da lahko tuberkuloznemu bolniku pomaga – ali ga celo ozdravi – sprememba okolja. Prevladovalo je prepričanje, da je tuberkuloza mokra bolezen, bolezen vlažnih in hladnih mest. Notranjost telesa je postala vlažna (priljubljeni izraz je bil »vlaga v pljučih«) in jo je bilo treba izsušiti. Zdravniki so svetovali potovanje v visoko ležeče, suhe kraje – gore, puščavo. Toda nihče ne misli, da bi sprememba okolja lahko pomagala rakavemu bolniku. Ves boj se bije znotraj njegovega telesa. Vedno bolj se sicer uveljavlja mnenje, da je raka morda povzročilo nekaj v človekovem okolju. Toda ko je bolezen enkrat tu, ni mogoče preobrniti njenega poteka ali jo ublažiti s preselitvijo v boljše (torej manj kancerogeno) okolje.

Tuberkuloza naj bi bila razmeroma neboleča. Rak, nasprotno, velja za bolezen, ki je vselej izjemno boleča. Smrt zaradi tuberkuloze naj bi bila lahka, smrt zaradi raka pa grozljiva in pomilovanja vredna. Tuberkuloza je več kot stoletje ostala prednostni način osmišljanja smrti – kot počna, prefinjena bolezen. Književnost 19. stoletja je polna opisov smrti zaradi tuberkuloze – skorajda blaženih, brez simptomov in strahu. Za to boleznijo so umirali zlasti mladi ljudje, kot na primer mala Eva v *Koči strica Toma* in Dombeyjev sin Paul v *Dombeyju in sinu*, pa Smike v *Nicholasu Nicklebyju*, kjer je Dickens tuberkulozo opisal kot »strašno« bolezen, ki »polepša« smrt in

med katero je boj med dušo in telesom tako počasen, miren in slovesen, posledice pa tako neizbežne, da umrljivo telo malo po malo hira in odмира, medtem ko se olajšani duh veseli svojega usihajočega bremena.⁵

5 Skoraj stoletje pozneje uporablja John Middleton Murry pri izdaji posmrtno objavljenega *Dnevnika (Journal)* Katherine Mansfield podoben jezik, da bi opisal zadnji dan njenega življenja. »Še nikdar nisem videl in tudi ne bom videl nekoga, ki bi bil tako lep, kot je bila ona tistega dne; bilo je, kot bi se zanj značilna izbrana popolnost polastila vsega njenega telesa. Če uporabim njene lastne besede, so jo za vselej zapustili zadnji drobci 'usedline', zadnji 'sledovi zemeljske degradacije'. Vendar pa je morala izgubiti svoje življenje, da bi ga ohranila.« [Viri citiranih del so navedeni v Opombi prevajalke na koncu knjige, str. 138. – Op. prev.]

Primerjajmo to spokojno smrt zaradi tuberkuloze, ki človeka oplemeniti, s sramotnim, mukotrpnim umiranjem za rakom pri očetu Eugena Ganta v romanu Thomasa Wolfa *O času in reki* in pri sestri v Bergmanovem filmu *Kriki in šepetanja*. Umirajoči tuberkulozni bolnik je upodobljen tako, kot da ga je bolezen polepšala in poduhovila; človek, ki umira zaradi raka, je vedno predstavljen tako, kot da ga je bolezen oropala vsake možnosti transcendence, ponižan v strahu in agoniji.

Ta nasprotja izvirajo iz popularne mitologije teh dveh bolezni. Seveda so mnogi tuberkulozni bolniki umrli v strahotnih bolečinah, nekateri ljudje, ki umirajo zaradi raka, pa čutijo vse do smrti le malo bolečine ali sploh nič; za tuberkulozo in rakom zbolijo tako revni kot bogati; in ne kašljajo kar vsi, ki imajo tuberkulozo. Toda mitologija še kar vztraja. Prepričanje večine ljudi, da je tuberkuloza, v nasprotju z rakom, bolezen enega samega organa, ne izvira le od tod, da je pljučna tuberkuloza najobičajnejša oblika te bolezni. Razlog je tudi v tem, ker se miti o tej bolezni ne prilegajo možganom, grlu, ledvicam, dolgim kostem in drugim predelom, kjer se lahko naseli bacil tuberkuloze, ampak se tesno ujemajo s tradicionalnimi podobami (dah, življenje), povezanimi s pljuči.

Če tuberkuloza privzema lastnosti, ki jih pripisujemo pljučem, ki so del višjega, poduhovljenega telesa, je rak razvpit po tem, da napada dele telesa (debelo črevo, mehur, danka, dojke, maternični vrat, prostata, moda), ki jih omenjamo z zadrego. Tumor običajno izziva občutke sramu, toda v hierarhiji telesnih organov velja pljučni rak za manj sramotnega kot rak danke. Obstaja tudi oblika raka (brez tumorja), ki v popularni literaturi danes prevzema vlogo, nad katero je nekoč imela monopol tuberkuloza – vlogo romantične bolezni, ki preseka mlado življenje. (Junakinja *Ljubezenske zgodbe* Ericha Segala umre za levkemijo, »belo« ali tuberkulozi podobno obliko bolezni, kakršne ni mogoče odstraniti s kirurškim posegom, ki obolelega pohabi – ne pa zaradi raka na želodcu ali na prsih.) Bolezen pljuč je, metaforično rečeno, bolezen duše.⁶ Rak – kot bolezen, ki lahko udari kjerkoli – je bolezen telesa. Še

21

6 Brata Goncourt sta v romanu *Madame Gervaisais* (1869) tuberkulozo imenovala »bolezen vzvišenih in plemenitih delov človeškega bitja«, v nasprotju z »boleznimi robotih, nizkih telesnih organov, ki zatrpajo in onečedijo bolnikov um«. V zgodnji Mannovi noveli *Tristan mlada*

zdaleč ne razkriva ničesar duhovnega, ampak samo, da je telo, to vse preveč pomilovanja vredno telo, zgolj telo.

Takšne fantazije cvetijo zato, ker veljata tuberkuloza in rak za nekaj, kar po pomenu presega obe bolezni, ki sta (ali sta bili) običajno usodni. Enačijo ju s smrtjo samo. V *Nicholasu Nicklebyju* je Dickens apostrofiral tuberkulozo kot

22

bolezen, v kateri sta smrt in življenje tako čudno pomešana, da si smrt nadene žar in barve življenja, življenje pa koščeno in grozljivo podoba smrti; bolezen, ki je zdravniki ne ozdravijo, pred katero nas ne obvaruje-ta niti bogastvo niti revščina.

Kafka je oktobra 1917 pisal Maxu Brodu, da je prišel do sklepa, »da tuberkuloza [...] ni neka posebna bolezen, ni bolezen, ki si zasluži posebno ime, ampak je le okrepljena splošna klica smrti«. Rak spodbuja podobne razmisleke. Georg Groddeck, čigar omembe vredni pogledi na raka v *Knjigi o Onem* (*Das Buch vom Es*, 1923) anticipirajo stališča Wilhelma Reicha, je zapisal:

Od vseh teorij, povezanih z rakom, je po mojem mnenju le ena prestala preizkus časa, namreč teorija, da rak skozi določene stopnje vodi v smrt. Menim, da to, kar ne vodi v smrt, ni rak. Iz tega lahko sklepate, da si ne obetam kakšne nove metode zdravljenja raka. Ampak pri številnih primerih tako imenovanega raka pa ...

Kljub vsemu napredku pri zdravljenju raka bi se mnogi ljudje še vedno podpisali pod Groddeckov enačaj: rak = smrt. Toda metafore, povezane s tuberkulozo in rakom, razkrivajo marsikaj o tem, kako pojmujeemo bolezen, in o razvoju tega pojmovanja od 19. stoletja (ko je bila tuberkuloza najpogostejši vzrok smrti) do našega časa (ko je bolezen, ki vzbuja največ strahu, rak). Romantiki so smrti na nov način dodali moralno razsežnost: smrt zaradi tuberkuloze, ki razkroji snovno telo, podeli človekovi osebnosti nekaj eteričnega in razširi človekovo zavest. Prav

ženska zboli za tuberkulozo sapnika: » ... in hvala bogu, da niso bila pljuča! Če pa bi vendarle bila pljuča – ta nova pacientka ne bi mogla biti na pogled blažja in plemenitejša, bolj odmaknjena in bolj nesnovna kakor zdaj, ko je ob strani svojega zastavnega soproga mehka in utrujena slonela v belo položčenem pravokotnem naslanjaču in sledila pogovoru.«

tako je bilo s fantazijskimi predstavami o tuberkulozi smrt mogoče tudi estetizirati. Thoreau, ki je imel tudi sam tuberkulozo, je leta 1852 zapisal: »Smrt in bolezen sta pogosto čudoviti, [...] tako kot vročični žar je-tike.« Raka si nihče ne zamišlja tako – kot dekorativne, pogosto lirične smrti, kakršno povezujemo s tuberkulozo. V poeziji je rak redka in še vedno škandalozna tema; estetiziranje te bolezni se zdi nepredstavljivo.

TRETJE POGLAVJE

24

Najosupljivejša podobnost med miti o tuberkulozi in raku je ta, da obe bolezni dojemajo – ali so ju dojemali – kot bolezni strasti. Vročica pri tuberkulozi je bila znamenje notranjega ognja; tuberkulozni bolnik je nekdo, ki ga »razjeda« žar, tisti žar, ki vodi v razkroj telesa. Uporaba metafor, navdihnenih s tuberkulozo, za opisovanje ljubezni – podoba »bolestne« ljubezni in ljubimca, ki ga »razjeda« strast – sega v čase daleč pred romantiko.⁷ Toda začeni z romantiko se je ta podoba preobrnila in tuberkulozo so začeli pojmovati kot različico bolezni, imenovane ljubezen. V pretresljivem pismu, ki ga je Keats 1. novembra 1820 pisal iz Neaplja, za vedno ločen od Fanny Brawne, piše: »Če bi obstajala kakršnakoli možnost, da okrevam [od tuberkuloze], bi me gotovo ubila ta strast.« Kot razlaga oseba v *Čarobni gori*: »Bolezni simptom je prikrita ljubezenska dejavnost in sleherna bolezen spremenjena ljubezen.«

Tako kot je nekoč veljalo, da povzroča tuberkulozo preobilje strasti in da prizadene nepremišljene in čutne ljudi, danes mnogi mislijo, da je rak bolezen nezadostne strasti in da prizadene tiste, katerih spolnost je potlačena, zavrtja, nesproščena in ki niso sposobni izražati jeze. Ti na videz nasprotni diagnozi dejansko nista tako različni verziji istega pogleda (in si po mojem mnenju zaslužita enako verodostojnost). Kajti oba psihološka opisa bolezni poudarjata nezadostnost ali izjalovitev življenjskih energij. Naj so tuberkulozo še tako slavili kot bolezen strasti, je veljala tudi za bolezen potlačitve. Plemeniti junak Gidovega *Amoralneža* si nakoplje tuberkulozo (Gide je črpal vzporednice iz lastne življenjske zgodbe) zato, ker je potlačil resnično naravo svoje seksualnosti; ko Mi-

7 Npr. v 2. dejanju igre sira Georgea Etheregea *Uglajen človek* (*The Man of Mode*, 1676): »Kadar ljubezen preraste v boleš, je najbolje, kar lahko storimo, da jo na silo usmrtime; ne morem prenašati muk ginevajoče in razjedajoče strasti.«

chel sprejme Življenje, okreva. Po tem scenariju bi moral Michel danes dobiti raka.

Tako kot raku danes pripisujejo, da je cena za potlačitev, so tuberkulozo nekoč razlagali kot pogubni učinek frustracije. Tisti, ki menijo, da lahko tako imenovana osvobodjena seksualnost prepreči raka, verjamejo v to iz tako rekoč istega razloga, zaradi katerega so tuberkuloznim bolnikom nekoč kot terapijo pogosto predpisovali seks. V Krilih golobice zdravnik Milly Theale kot zdravilo za njeno tuberkulozo svetuje ljubezensko razmerje; ko odkrije, da se je njen dvolični snubec Merton Densher na skrivaj zaročil z njeno prijateljico Kate Croy, umre. In v svojem pismu novembra 1820 Keats zapiše: »Moj dragi Brown, moral bi jo imeti, ko sem bil še pri zdravju, in potem bi tudi ostal zdrav.«

V skladu z mitologijo tuberkuloze se napad te bolezni na splošno zgodi zaradi kakega strastnega čustva, ki se izrazi v njem. Toda strasti morajo biti onemogočene, upanja izjalovljena. In čeprav je ta strast ponavadi ljubezen, lahko gre tudi za politično ali moralno strast. Na koncu romana Turgenjeva *Na predvečer* (Nakanune, 1860) Insarov, mladi bolgarski revolucionar v izgnanstvu, ki je junak romana, dojam, da se ne bo mogel vrniti v Bolgarijo. V hotelu v Benetkah zboli zaradi hrepenenja in frustracije, dobi tuberkulozo in umre.

V skladu z mitologijo raka je na splošno vir te bolezni nenehno potlačevanje strasti. V zgodnejši, bolj optimistični obliki te fantazijske predstave so bila potlačena čustva seksualna; danes se je zgodil preobrat in vzrok raka naj bila potlačitev kakega silovitega čustva. Onemogočena strast, ki je ubila Insarova, je bil idealizem. Strast, o kateri ljudje mislijo, da bodo zaradi nje dobili raka, če se je ne razbremenijo, je bes. Danes ni več Insarovov. Namesto tega imamo kancerofobe, kakršen je Norman Mailer, ki je nedavno razložil, da bi – če ne bi bil zabodel svoje žene (in tako izrazil »morilskega legla čustev«) – dobil raka in »v nekaj letih sam umrl«. Gre za isto fantazijsko predstavo, ki je nekoč spremljala tuberkulozo, a v precej grši različici.

Dobršen del današnjih fantazijskih predstav, povezanih z rakom, dolgujemo Wilhelmu Reichu, ki je raka opredelil kot »bolezen, ki sledi čustveni resignaciji – bioenergetskemu usihanju, opustitvi upanja«. Reich

je svojo vplivno teorijo ponazoril s Freudovim rakom; bolezen se je po njegovem mnenju začela, ko se je Freud, ki je bil po naravi strasten in »zelo nesrečno poročen«, vdal v usodo:

Živel je zelo mirno, spodobno družinsko življenje, toda ni dvoma, da je bil spolno zelo nepotešen. O tem pričata tako njegova resignacija kot rak. Freud kot oseba se je moral odrehati. V srednjih letih se je moral odreči svojim osebnim zadovoljstvom, svojim osebnim radostim, [...] če je moj pogled na raka pravilen, se zgolj odrečete, se vdete v usodo – in potem usahnete.

Tolstojevo novelo *Smrt Ivana Iljiča* pogosto navajajo kot vzorčni primer vezi med rakom in značajskim nagnjenjem k resignaciji. Toda enako teorijo je zagovarjal tudi nemški zdravnik in psihiater Georg Groddeck, ki je tuberkulozo opredelil kot

slo po odmiranju. Poželenje mora odmreti, nato odmre poželenje po tistem ven in noter, zgoraj in spodaj erotične ljubezni, kar je simbolizirano v dihanju. In s tem poželenjem odmrejo pljuča, [...] odmre celotno telo ...⁸

Tako kot današnji opisi raka tudi vsi značilni opisi tuberkuloze v 19. stoletju kot vir bolezni navajajo resignacijo. Prav tako kažejo, kako z napredovanjem bolezni bolnik postane resigniran – Mimi in Camille umre, ker se odpovesta ljubezni, povzdignjeni v blaženost z resignacijo. Robert Louis Stevenson v avtobiografskem eseu *Poslan na jug* (*Ordered South*), napisanem leta 1874, opisuje stopnje procesa, v katerem se tuberkulozni bolnik »nežno odvaja strasti življenja«, v leposlovnih delih pa izčrpno opisuje, da je za tuberkulozne bolnike, ki naglo hirajo, značilna odkrita resignacija. V *Koči strica Toma* mala Eva, ki umre z nadnaravno vedrino, nekaj tednov pred koncem naznani svojemu očetu: »Moja moč z vsakim dnem usiha, in vem, da moram oditi.« Vse, kar izvemo o smrti Milly Theale v *Krilih golobice*, je, da je »obrnila svoj obraz k

8 Odlomek se nadaljuje: »... ker med boleznijo želja narašča, ker je krivda zaradi ponavljajočega se simbolnega razsipanja semena v izpljunku vedno večja, [...] ker Ono dovoli pljučni bolezni, da prinese lepoto v oči in lica, zapeljiv strup!«

zidu«. Tuberkuloza je bila upodobljena kot prototip pasivne smrti. Pogosto je bila oblika samomora. V Joyceovi zgodbi Mrtvi Michael Furey v noči pred odhodom Grette Conroy v samostansko šolo v dežju stoji na njenem vrtu; ona ga roti, naj gre domov; »on pa je rekel, da noče več živet« in teden dni pozneje je umrl.

Ljudje, ki bolehalo za tuberkulozo, so včasih predstavljeni kot zelo strastni, a praviloma je zanje bolj značilno, da jim primanjkuje vitalnosti, življenjske moči. (Tako kot so v sodobni različici te fantazijske predstave k raku nagnjeni tisti, ki niso dovolj čutni ali ki ne znajo dati duška svoji jezi.) Takole razlagata tuberkulozo svojega prijatelja Murgerja, avtorja *Prizorov iz boemskega življenja* (*Scènes de la vie de Bohème*), znana neprizanesljiva opazovalca življenja, brata Goncourt: umira »zaradi pomanjkanja življenjske moči, s katero bi lahko prenesel trpljenje«. Michael Furey je bil »zelo občutljiv«, razlaga Greta Conroy svojemu »krepkemu, dokaj visokemu«, možatemu soprogu, ki je nenadoma postal ljubosumen. Tuberkuloza slovi kot bolezen rojenih žrtev, občutljivih, pasivnih ljudi, ki življenja ne ljubijo dovolj, da bi preživel. (To, na kar namigujejo hrepeneče, toda skoraj uspavane lepote prerafaelske umetnosti, postane eksplicitno v shiranih tuberkuloznih dekletih udrtih oči, ki jih upodablja Edvard Munch.) In medtem ko običajni prikazi smrti zaradi tuberkuloze poudarjajo do popolnosti prignano sublimacijo občutkov, ponavljajoča se podoba tuberkulozne kurtizane nakazuje, da je lahko oboleli zaradi bolezni postal tudi spolno privlačen.

Tako kot vse resnično uspešne metafore je bila tudi metafora tuberkuloze dovolj bogata, da je omogočala dve protislovni rabi. Opisovala je lahko smrt nekoga (denimo otroka), ki je bil »predober«, da bi bil seksualen – potrditev angelske psihologije. Z njeno pomočjo pa je bilo mogoče opisovati tudi seksualna čustva – in se pri tem znebiti odgovornosti za razuzdanost ter zanj okriviti stanje objektivnega fiziološkega propada ali razkroja. Po eni strani je bila način, kako opisovati čutnost in podpirati zahteve strasti, po drugi pa, kako opisovati potlačitev in zagovarjati zahteve po sublimaciji, saj je bolezen povzročala tako »otopelost duha« (z besedami Roberta Louisa Stevensona) kakor

prekipevanje višjih čustev. Predvsem pa je bila način, kako uveljaviti pomen bolj izostrene zavesti, zapletenejše duševnosti. Zdravje postane banalno, celo vulgarno.